

Александра Павловић

Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд
pavlovic@unilib.bg.ac.rs

Aleksandra Pavlović

«Svetozar Marković» University Library, Belgrade
pavlovic@unilib.bg.ac.rs

*ЈЕСТ ХРИСТОС И АМЕТИСТОМ: КЉУЧ РАЗУМЕНИЈА
ЈОАНИКИЈА ГАЉАТОВСКОГ У ВЕНЦЛОВИЋЕВОЈ БЕСЕДИ
НА СРЕТЕЊЕ ГОСПОДЊЕ ИЗ 1743. ГОДИНЕ*

*CHRIST IS ALSO AN AMETHYST: IOANIKII GALATOVSKY'S
KEY TO UNDERSTANDING IN VENCLOVIĆ'S SERMON
ON THE PRESENTATION OF THE LORD FROM 1743*

У раду се анализира беседа *Сказаније недосјојноѡ Христѹ раба јеромонаха Гаврила Стефановича ѓоворено у славном ѓраду Коморану на Срејеније ѓосјодње* која се налази у рукописној књизи *Слова избранна*, завршеној 1743. године у Сентандреји. Беседа се посматра у односу на њен рускословенски предложак, истоимену беседу Јоаникија Гаљатовског (*Кључ разуменија* 1659) у контексту увођења његове теорије беседништва у нашу средину.

Кључне речи: барокна беседа, Гаврил Венцловић, *pietas literata*.

The paper analyzes The sermon *Tale of the Unworthy hieromonk Gavril Stefanović Unworthy slave of Christ spoken in the holy town of Komoran on The feast of presentation of Christ at the Temple*, which is found in the manuscript book *Slova izbranna*, completed in 1743 in Santandreja. The sermon is observed in relation to the Russian-Slavic proposal, the sermon of the same name by Ioanikii Galiatovskiy (1659) in the context of the introduction of his oratory theory in our milieu.

Key words: baroque sermon, Gavril Venclovic, *pietas literata*.

У *Гласнику Срјскоѡ ученоѡ друшћива* за 1887. годину Гаврило Витковић је објавио неколико Венцловићевих беседа, између осталих и *Сказаније недосјојноѡ Христѹ раба јеромонаха Гаврила Стефановича ѓоворено у славном ѓраду Коморану на Срејеније ѓосјодње, лејшо јо Христѹове рождасѹву 1739, Јеванђеље од Луке, ѓлава 2, Исаија 28* (Витковић 1887:

377–390). Говорена пред паством 1739, беседа се налази у Венцловићевој рукописној књизи *Слова избранна*, завршеној 1743. године у Сентандреји.¹ У књизи су сакупљене беседе Григорија Богослова, Јована Златослова, Лазара Барановича и „прочих“ и преведене, Венцловићевим речима, на „прост језик српски“. Међу другима значајно је заступљен Јоаникије Гаљатовски, чија је беседа истог наслова Венцловићев рускословенски предложак. Презета је из из темељног богословског дела Јоаникија Гаљатовског *Кључ разуменија* (1659, 1660, 1663, 1665) (Бида 1975). Са овим капиталним делом православног руског беседништва наш Венцловић се сусрео врло рано, могуће већ и раних година у Сентандреји. Као мало ко од ученика Кипријана Рачанина, Венцловић је преводио и са руског и са пољског (Витковић 1872: 158) те је добар део ове беседне књижевности XVII столећа српској среди ни управо он и пренео.

У науци је одавно уочен Венцловићев дар и његова оригиналност у погледу препознавања новина и модерности беседа Лазара Барановича и Јоаникија Гаљатовског (Миловановић 1981: 33–4). Препознају се како у склоности ка осавремењавању и ширењу репертоара беседе, где се, управо по савету Гаљатовског, основни текст беседе богати најразличитијим знањима (драго камење, животиње, птице, рибе, планете и сл.), тако и у прављењу избора из материјала који је преводио. Венцловић, наиме, не преводи дословно све. Тек понекад дословно, често сасвим слободно, он прати шта његови слушаоци очекују, какво знање им је потребно и прави изборе а неретко и мења постојећи редослед текста, прилагођавајући га практичним потребама. Управо стога, развијене интерполације које се налазе у његовим беседама представљају особеност у структуралном погледу: унутар беседа развијени делови чине такође посебне беседе, настале превасходно из практичних потреба пастве (видети и Стефановић Бановић 1982: 255–256) и ове интерполације сасвим су оригиналне. О потреби анализе оваквог састава такође је већ било речи (Миловановић 1981: 34). О овом поступку, додуше пре као мани или неком виду несистематичности, пише и Владан Јовановић у првој студији о Венцловићу објављеној 1911. у *Српском дијалектџолошком зборнику* („Гаврил Стефановић, Венцловић“). Барановичева *Труба*, је преведена али, пише Јовановић, „разбацано у разним зборницима“. Ипак, Јовановић закључује о Венцловићевом поступку као крајње практичном: беседе су се бирале по потреби и намени а преводиле или изостављале прилагођено потребама пастве (Јовановић 1911: 116–117). Последњих година појавило се неколико дисертација које се са различитих полазишта баве компарирањем Венцловићевих беседа са различитим предлошцима и односом према изворима (Анђелковић 2008; Стефановић-Бановић 2015). Такође, на примеру компарирања неколико беседа предложена је и типологија Венцловићевих допуна, где су се издвојила два основна тематска аспекта: катихетске поуке о библијским садр-

¹ Архив САНУ у Београду, сигн. 101 (137), л. 525 и даље.

жајима и полемике о православљу чине први, а практични савети пастви о исправном хришћанском животу други аспект (Стефановић 1982: 223). И празничне и теолошке и библијске теме, међутим, баш као и језик којим се служио, настају првенствено из потребе да се слушаоци, стицајем околности мање образовани од оних којима су говорили Гаљатовски и Баранович, просвете.

Питање Венцловићевих извора јесте и окосница оспоравања многих закључака који су се у науци извели у вези са његовим делом, највећим делом због преурањености далекосежних закључака и недовољног познавања извора.² Овоме треба додати и у најмању руку необичност поступка којим се писац неколиких књига о Венцловићу, Милорад Павић, руководио у приређивању Венцловићевих беседа, легенди, песама и сл. Читалац, па и онај професионални, тешко ће или готово никако ући у траг многим Венцловићевим записима из којих Павић обилато прави изводе.³ У овом смеру, када данас говоримо о Венцловићевим узорима и предлошцима, треба имати на уму и чињеницу да Венцловић пред собом није имао велику библиотеку из које би према склоности правио избор већ да је био приморан да се служи оним што је до њега некада чудним и необичним путевима успевало да дође.

Венцловићеве рукописне књиге и беседе биле су од утицаја међу савременицима тек на уском простору, пределима Сентандреје, Ђура и Коморана. Како у погледу чистог народног језика тако и књижевног материјала ово је дело игром случаја остало без заслуженог утицаја на токове књижевног развоја.

Обе беседе, она Гаљатовског и Венцловићева, у уводном делу доносе метафору о драгом камену, библијском „камену од угла“ који је, по сведочењу пророка Исаије, положен у темељ цркве на Сиону. Већ у уводном делу Венцловић се одваја од предлошка и шири мотив Сретења, уласка Богородице са Христом у Храм, причом о закону о породилјама (Левит 12), новом закону

Прилог 1

„Христос ево тај је камен“, пише Венцловић, „на комено се Хришћани темеље...“ (Витковић 1887: 378).

Уводни део, прича о свевидећем камену са седам очију, прича о греху цара Давида готово дословно су преузети, често доста проширени интерполацијама делова из Библије, који се, уосталом, и наводе. И затим следи низ поређења Христа са карбункулом („горећим угљем“), јасписом који

² Видети радове Челице Миловановић о Венцловићевом књижевном поступку (Миловановић 1981; Миловановић 1982).

³ Мислимо на избор из Венцловићевих легенди, беседа и песама које су се 1966. појавиле у издању Просвете под називом *Црни биво у срцу*.

„јед раствара“⁴ и „зауоставља крв“, сафиром који „бистри очи“, хрисолитом који отклања „сваку тугу, невољну бригу и дерт,⁵ гагатом који „брани од змије“, вермилионом који „чини човека смелим“, аметистом који разго-ни пијанство.⁶

Прилог 2

Поређење Христа са драгим камењем уводи у библијске историје, те се свако поређење односи на неку од старозаветних или новозаветних књига. Ови су делови код Венцловића током целе беседе значајно проширени. Тамо где се Гаљатовски само позове на библијски цитат, као на пример када беседу почиње мотивом постављања „камена од угла“ у Сиону из *Књи-же њорока Исаије* (Исаија 28, пролог Јеванђеља по Јовану (Јован 1) и мотивом Сретења, Венцловић развија причу законом о породиљама (Левит 12) и новим апостолским законом:

„И тај адет обашка женскога порода раскварише апостоли, рекоше: код Бога нема разазнања мушке ни женске феле, једно је то пред Богом, човек човек, за то једнако донос цркви и чинише по четрдесет дана, та мушком та о женском струку, један завичај нека је“ (Витковић 1887: 379).

Затим следе разраде и допуне истога типа: грешни попис цара Давида из Друге књиге Самуилове (II, 24), Откривење, Јеванђеље по Марку (16: 15), као и легенду о Јовану Богослову и отрованом путиру, Књигу Исуса Сираха, 27. псалм „Господ је видело моје и спасење моје, кога да се бојим?“. Саборну посланицу светог апостола Јакова, Давидов сукоб са Амонцима, Моавцима, Филистејсцима и Сирцима, о пијанцима у Првој посланици Коринћанима. Структура је међутим иста: библијски цитат, објашњење детаљније него у предлошку и практична поука. Управо је таква структура беседе Гаљатовског: тема се доводи у везу са библијским текстом који треба да „потврди“ и „подупре“ оно о чему се у беседи говори.

Венцловић посредно усваја теорију проповеди Јоаникија Гаљатовског, као и школе Кијевопечерске лавре. Према овој теорији проповедник треба да чита разне ствари како би у својој лектири налазио материјал за проповеди. Поред Библије и живота светих, те Отаца, Василија Великог, Григорија Богослова, Јована Златоустог, Атанасија, Теодорита, Јована Дамаскина, Јефрема и других, у лектири треба да се нађу историје и хронике разних области, те књиге о животињама, рибама, камењу, птицама, дрвећу и слично. Овде се налази материјал за проповеди, „на хвалу Богу, отпор јеретицима, подизање верних и спасење душе“ (Гаљатовски 1659: 498). Већ је у *Кључу разуменија* Јоаникија Гаљатовског могуће видети успостављање основног критеријума образовања језуитских школа, познатог под називом

⁴ Код Гаљатовског „јад“, „*лѣдъ ѡганѣтъ*“ (Галятовський 1975: 100).

⁵ Код Гаљатовског „меланхолију“, „*мелл(н)колѣю*“ (Галятовський 1975: 102).

⁶ Овај је део беседе објављен засебно под називом „Похвала драгом камењу“ у књизи Црни биво у срцу Милорада Павића (Павић 1966: 505).

pietas literata. Овај компромиса Хуманизма и Цркве омогућује имплементацију нехришћанског наслеђа у учење Цркве (Siedina 2017: fn 64), бољу едукацију, шире знање и темељно образовање. И овај „барокни наставни план и програм у православном духу“ (Chrissidis 2012: 91) успостављен је већ у школама братстава у Украјини и Белорусији, као и чувеној Славено-греко-латинској академији Јоаникија и Софронија Лихуда (1685) у Москви. Управо тако у Венцловићевим преводима беседа Гаљатовског налазимо драго камење, симболично представљање једанаест неба, херувимске хорове и планете, барокну симболику и алегорију, као и учење о Богородици, барокну мариологију. Ова барокна теорија писмености коју је Венцловић упознао у делу Гаљатовског о ширењу репертоара лектире из које се црпе примери који се наново поткрепљују доказима из Библије и светоотачких списа свакако је одговарала намери да, језиком разумљивим, објасни народ, прост и неук.

ЛИТЕРАТУРА

- Анђелковић Маја, *Пројеведи на Дан Христовој рођења у преводу и преради Гаврила Стефановића Венцловића*. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2008.
- Венцловић Стефановић Гаврил. *Слова изабрана*. 1743: л. 525–535.
- Витковић Гаврило. „О књижевном раду јеромонаха Гаврила Стефановића“. Гласник Српског ученог друштва XXXIV (1872): 151–177.
- Витковић Гаврило. „Српски историјски и књижевни споменици“. Гласник Српског ученог друштва LXVII (1887): 369–450.
- Гаљатовски Јоаникиј. „Кључ разуменија“. Бида Константин. «Іоанікіј Галятовськіј і його „КлючъРазумѣнія“». *Пам'ятки української літератури і мови XVII-ого ст.* Ч. I. Рим: Видання Українського Католицького Університету Ім. Св. Климента Папи, 1975: 98–112.
- Галятовский Иоанникий. *Ключ разумения*. Киев: Тип. Киево-Печерской лавры, 1659. <<http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/363>> 15.03.2022.
- Јовановић Владан. „Гаврил Стефановић Венцловић“. *Српски дијалектолошки зборник II* (1911): 105–306.
- Миловановић Челица. „О изворима и књижевном поступку Гаврила Стефановића Венцловића“, *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик I* (1982): 5–17.
- Павић Милорад. *Црни биво у срцу*. Београд: Просвета, 1911.
- Стефановић Милеса. *Беседе, слова и поуке на Благовести у преводу и преради Гаврила Стефановића Венцловића*. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2015.
- Chrissidis Nikolaos, “Greek teachers, Jesuit Curriculum, Russian Students: The Slavo-Greco-Latin Academy in Moscow in Historiographical Perspective”, *Kyivs'ka Akademiia* 10 (2012): 90–116.
- Siedina Giovanna. *Horace in the Kyev Mohylanian Poetics (17th — First Half of the 18th Century): Poetic Theory, Metrics, Lyric Poetry*. Firenze: Firenze University Press, 2017.

REFERENCES

- Andelković Maja, *Propovedi na Dan Hristovog rođenja u prevodu i preradi Gavrila Stefanovića Venclovića*. Doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2008.

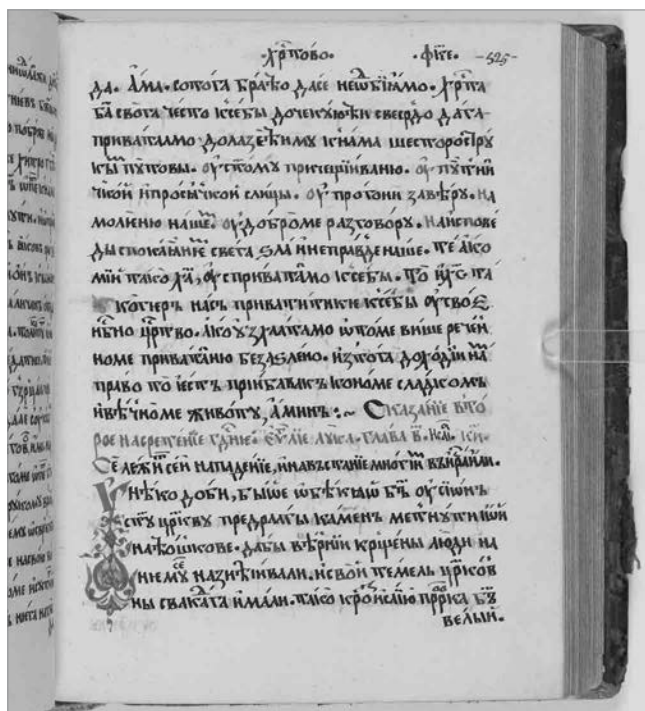
- Chrissidis Nikolaos, "Greek teachers, Jesuit Curriculum, Russian Students: The Slavo-Greco-Latin Academy in Moscow in Historiographical Perspective", *Kyivs'ka Akademiia* 10 (2012): 90–116.
- Galjatovski Joanikij. *Ključ razumenija*. Bida Konstantin. «Ioanikij Galyatovs'kij i jogo "Klyuch Razumenija"». *Pamyatki ukraïns'koï literaturi i movi XVII-ogo st.* CH I. Rim: Vidannya Ukraïns'kogo Katolič'kogo Universitetu Im. Sv. Klimenta Papi, 1975: 98–112.
- Galyatovskij Ioannikij. *Klyuch razumenija*. Kiev: Tip. Kievo-Pecherskoj lavry, 1659. <<http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/363>> 15.03.2022.
- Jovanović Vladan. „Gavril Stefanović Venclović“. *Srpski dijalektološki zbornik* II (1911): 105–306.
- Milovanović Čelica. „O izvorima i književnom postupku Gavrila Stefanovića Venclovića“, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* 1 (1982): 5–17.
- Pavić Milorad. *Crni bivo u srcu*. Beograd: Prosveta, 1911.
- Siedina Giovanna. *Horace in the Kyev Mohylanian Poetics (17th — First Half of the 18th Century): Poetic Theory, Metrics, Lyric Poetry*. Firenze: Firenze University Press, 2017.
- Stefanović Mileša. *Besede, slova i pouke na Blagovesti u prevodu i preradi Gavrila Stefanovića Venclovića*. Doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2015.
- Venclović Stefanović Gavril. *Slova izbranna*. 1745, I. 525–535.
- Vitković Gavriilo. „O književnom radu jeromonaha Gavrila Stefanovića“. *Glasnik Srpskog učenog društva XXXIV* (1872): 151–177.
- Vitković Gavriilo. „Srpski istorijski i književni spomenici“. *Glasnik Srpskog učenog društva LXVII* (1887): 369–450.

ПРИЛОЗИ

Прилог 1: Беседа на Сређење Гојодње, Гаљатовски, 1659

Прилог 2: Венцловић, Слова избранна 1743, л 525

Aleksandra Pavlović

*CHRIST IS ALSO AN AMETHYST: IOANIKIJ GALATOVSKY'S KEY
TO UNDERSTANDING IN VENCLOVIĆ'S SERMON ON THE PRESENTATION
OF THE LORD FROM 1743*

Summary

This paper observes the well-known Gavril Stefanovic Venclović's *Sermon on the presentation of the Lord* (1739) as a sermon written and based on a sermon of the same name by Ioanikii Galiatovskiy (1659). We notice some of the peculiarities in Venclović's sermon, above all in the very structure of the sermon. With the desire to enlighten the audience the sermon introduces some of the baroque elements, such as very diverse content. This already points to the basic criterion of education, known as *pietas literata* for the very first time in our literature.

Key words: baroque sermon, Gavril Venclović, *pietas literata*.